

Rusíni a Československo (1918 – 1938)

**Peter Švorc,
Ján Lipinský (eds.)**

Bratislava 2018

Obsah

Uhorskí Rusíni a ich cesta do Československej republiky, Peter Švorc _____	5 — 20
РЕАКЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ НА ПЕРЕБУВАННЯ В КРАЇ РУМУНСЬКИХ ВІЙСЬК У 1919 – 1920 роках, Ігор Лихтей _____	21 — 37
K vojensko-bezpečnostným otázkám meziválečné Podkarpatské Rusi, David Hubený _____	39 — 49
Hospodárske pomery na Podkarpatskej Rusi v medzivojnovom období, Juraj Žadanský _____	51 — 66
Československo a otázka identity rusínskeho obyvateľstva, Stanislav Konečný _____	67 — 77
Rusíni na Slovensku a obnovenie republiky v roku 1945, PaedDr. Marián Gajdoš, CSc. _____	79 — 88
Slovenská historiografia o dejinách Podkarpatskej Rusi po roku 1989, Michal Falat _____	89 — 100

ministráciu Podkarpatskej Rusi, pričlenenej pařížskou konferenciou republiky Československej,⁴² ktorý vydal formou proklamácie najvyšší veliteľ na Podkarpatskej Rusi generál Edmond Charles Adolphe Hennocque 18. novembra 1919, bol prvýkrát použitý názov krajiny – **Podkarpatská Rus**, ktorý bol v administratívne a následne aj zákonodarnej podobe akceptovaný a vžil sa aj v každodennom používaní v Československu medzivojnového obdobia.

Obr. 11 Mapa plánovaného československého štátu z decembra 1918, keď ešte domáca česká politická reprezentácia neuvažovala o pripojení Podkarpatskej Rusi k ČR

42 Československá ústava a zákony s ní souvislé. I. díl. Uspořádal a poznámkami opatřil JUDr. Zdeněk Peška. Praha: Československý kompas, tiskařská a vydavatelská akc. Spol., 1935, s. 149-153.

РЕАКЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ НА ПЕРЕБУВАННЯ В КРАЇ РУМУНСЬКИХ ВІЙСЬК У 1919 – 1920 роках

Ігор Ліхтей

Наступ на територію Руської Крайни (саме так тоді називалося Закарпаття як складова частина Угорської Радянської Республіки) румунські війська розпочали 16 квітня 1919 р. Своїми діями вони, передусім, повинні були ліквідувати пролетарську владу, яка на той час панувала в краї. Заввичай, її адміністративними органами на теренах Руської Крайни були Директоріуми. Просування румунських військ розгорталося у двох напрямках: 1) з Мараморш-Сигета на Тячів – Хуст – Дебрецен; 2) з півдня на Сату-Маре – Чоп. Невдовзі з боку Ужгорода перейшли в наступ чехословацькі війська.¹ Слід також відзначити, що румуни повели наступ і на схід: з Требушан через Рахів, Ясіня, Делятин, Коломию на Чернівці. Мета наступу – забезпечити залізничне сполучення між містами Мараморш-Сигет і Чернівці.²

Деякі очільники Директоріумів, аби уникнути зайвого кровопролиття, намагалися не чинити опору, а добровільно передати відповідні населені пункти під контроль румунських військ. Така ситуація, зокрема, склалася в Хусті, де головою Директоріума 17 квітня 1919 р. став Юлій Брацайко, якому наступного дня повідомили, що румунське військо прорвало фронт, зайняло село Тересву й наближається до Хуста. Вранці 20 квітня 1919 р. румунське військо підійшло до околиць Хуста, і Директоріум, який разом з Ю. Брацайком складався з трьох осіб, провів перемовини з військовим командуванням. У підсумку було погоджено, що місто без бою переходить під контроль румунських військ.

Однак на світанку того ж дня до Хуста з Королева єдиним панцерним потягом повернувся угорський надпоручик, який вистрілював у румунських вояків, що знаходилися біля за-

лізничної станції в Хусті. Румунське військо-ве командування сприйняло це як недотримання хустянами досягнутих домовленостей і наказало з гармат стріляти по місту. Відтак румунським воякам було дозволено вільно грабувати й убивати кожного, кого знайдуть у будівлі місцевої адміністрації. В результаті, було вбито колишнього піднотаря Бейлу Егліша, двох поліцейських, одного адвокатського писаря-єврея і трьох землеробів. З багатьох будинків було забрано різні речі, в тому числі – і з помешкання Ю. Брацайка. Самому ж Ю. Брацайкові довелося рятуватися втечею, позаяк румунські вояки отримали наказ його вбити як „коменданта большевиків“.³

Відтак румунські війська зайняли Нодьсєвлюш (нині – Виноградово), де по-варварськи повелися в місцевому архіві. Ось як описує цей випадок румунський вояк сучасний дослідник Михайло Делеган: „...24 квітня 1919 року вони ввірвалися до архіву, по-варварськи нищили й розкрадали старі клейноди жупи й окремі документи. Срібний портсигар архіваріуса Тара на одній із полиць спровокував думки, ніби тут можуть бути приховані цінності. В результаті румунські окупанти пограбували частину архіву, привели до хаотичного

3 БРАЦАЙКО, Ю. М. „Що видів я на Закарпаття...“: Спогади. Передмова та упорядкування ЛІХТЕЙ, І. – СІДЕЙ, Ю. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра“, 2009, с. 22. Слід, однак, відзначити, що згідно з інформацією чехословацьких урядовців, румунське військо зайняло територію Хустського округу 19 квітня 1919 р. Див: Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). Фонд 29. Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 – 1928. Оп. 3. Спр. 706. Інформації про 10-річну діяльність чехословацьких урядів на Підкарпатській Русі. Арк. 82, 90 зв.

1 СПІВАК, Б. 40 незабутніх днів / Б. Співак, М. Троян. Ужгород: Карпати, 1967, с. 101.

2 КЛОЧУРАК, С. „До волі“ (Спомини) / Степан Ключурак. Нью Йорк: Карпатський Союз, 1978, с. 166.

стану фасцикули та до безладдя весь архів.”⁴⁴

Того ж таки 24 квітня 1919 р. два ескадрони румунського війська, які наступали з Вилока, зайняли Берегово і взяли під свій контроль увесь Берегівський округ. Слід відзначити, що в Берегівському окрузі більшовицька влада панувала з 22 березня 1919 р. Її очільники, керівани з Будапешта, вдалися до безвідповідальних і безглузвих дій: наказали закрити банк, заборонили видавати грошові вклади, розпустили суд і запровадили революційний трибунал, передали кранниці у спільне користування й поквапом стали видавати різні розпорядження (про необхідність здати зброю, коштовності, гроші й под.). Революційний трибунал засідав щодня по полудні. Тривога за життя, яке через неправдиве звинувачення іноді могло трагічно обірватися, посилювалася. Життєво необхідні товари і навіть дещо з одягу можна було купити тільки за дозволом.

Задля посилення комуністичних лав, нова влада примушувала населення вступати в більшовицьку партію. Прискореними темпами було проведено вибори в сільські, окружні та жупанатські органи влади. Активне й пасивне право голосу мали лише ті особи, які не використовували задля власних потреб найману працю. В результаті, в Берегові було обрано Директоріум, що складався з трьох осіб: д-ра Шімона Мойзеса, Людвіга Децеї та Владислава Сепеші. Саме їм належала влада в жупі й саме вони призначали комісарів з питань фінансів, постачання продовольства, друку, політичних та інших справ.⁵

Тільки-но 16 квітня 1919 р. стало відомо про те, що невдовзі Берегово займуть румунські війська, як комуністичні атажки спішно покинули місто. Щоправда, ненадовго. У ніч на 19 квітня 1919 р. більшовицькі лідери повернулися в Берегово в супроводі добре озброєних червоногвардійців, схопили 40 найбільш упливових та заможніх містян й відвезли їх до Нового Міста, аби тамтешній революційний суд виніс їм вирок. Частина арештантів звільнили, а іншу частину (засуджених до тривалого ув'язнення

4 ДЕЛЕГАН, М. Микола Радвані – організатор і дослідник архівної справи Підкарпатської Русі (до 145-річчя з дня народження) / Михайло Делеган // Діловий вісник. Інформаційно-рекламний бюлетень Закарпатської торговельно-промислової палати. 2010. № 4 – 8 (168 – 172), с. 21.

5 ДАЗО. Ф. 29. Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 – 1928. Оп. 3. Спр. 706. Інформації про 10-річну діяльність чехословацьких урядів на Підкарпатській Русі. Арк. 81 зв., 90.

з суворим режимом) доправили до Будапешта. Таким діям з боку більшовиків жителі Берегова не чинили опору і, як відомо, 24 квітня 1924 р. румунські вояки увійшли в місто.⁶

Згідно з рішенням Паризької мирної конференції від 15 квітня 1919 р., було визначено провізорний кордон ЧСР. На теренах Підкарпатської Русі він, в основному, збігався з остаточним кордоном ЧСР, який тут було встановлено трохи згодом. На той час чехословацькі війська вже перебували в Ужгороді. Тож наприкінці квітня 1919 р. чехословацьке командування організувало наступ, аби взяти під контроль територію краю. Після триденних сутичок із загонами червоної армії війська 3-ї чехословацької дивізії під командуванням генерала Едмунда Еннокка вранці 29 квітня 1919 р. зайняли Чоп. При цьому вояки швидко дісталися до залізничної станції й затримали кілька ешелонів, що мали відправлятися щонайдалі вглиб території Угорщини. Щоправда, вони не зуміли вчасно пробратися містом до мосту через Тису й запобігти його руйнуванню угорськими червоногвардійцями.⁷

Після того, як було здобуто Чоп, 6-а бригада 3-ї чехословацької дивізії отримала завдання зайняти територію на схід від цього міста. Щоправда, зробити це вдалося не відразу, позаяк деякі залізничні станції, що знаходилися на цьому напрямку, перебували в руках румунських військ, тож довелося зачекати на те, щоб вони, згідно з досягнутими домовленостями, залишили згадану місцевість. На схід рухалася й 1-ша бригада, яка мала стати ядром для формування 1-ої чехословацької дивізії. Це військове з'єднання передбачалося дислокувати в околицях Ужгорода задля підтримки 3-ої чехословацької дивізії. Наступ 1-ої бригади відбувався досить стрімко. Про це свідчить, зокрема, той факт, що 30 квітня 1919 р. ударна група 1-ої бригади у складі одного батальйону (із 36-ого піхотного полку) і одного ескадрону зайняла Мукачево, завдяки чому було фактично врятовано значні припаси чималого складу 65-ого піхотного та 9-ого гірського полків. Ру-

6 ДАЗО. Ф. 29. Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 – 1928. Оп. 3. Спр. 706. Інформації про 10-річну діяльність чехословацьких урядів на Підкарпатській Русі. Арк. 82, 90.

7 ДАЗО. Ф. 13. Мукачівське жупанське управління, м. Мукачево, 1919 – 1926. Оп. 1. Спр. 1656. Хронологічні дані Краєвого військового командування про окупацію Підкарпатської Русі Чехословацьким військом. Арк. 2; JEŽEK, Zdeněk. *Voj o Slovensko: v letech 1918 – 1919*. Praha : [s. n.], 1928, s. 80-81.

мунський ескадрон, який увійшов у Мукачево ще 28 квітня 1919 р., відступив до Берегова.⁸

У першій половині травня 1919 р. до Мукачева прибув 3-ій піхотний полк, що належав до 6-ої бригади. Він замінив підрозділи, які 30 квітня 1919 р. зайняли місто, а відтак суттєво розширив сферу свого впливу. Йшлося про територію, що простягалася вздовж річки Латориці аж до с. Верецьки й Воловецького перевалу. Отже, в результаті розпочатих наприкінці квітня активних бойових дій чехословацькі війська просунулися на схід аж до лінії Балажер (на північний захід від Берегова) – Мукачево – течія річки Латориці та встановили зв'язок з румунськими підрозділами, які наступали уздовж річки Тиси.⁹

Відтак 9 травня 1919 р. представники чехословацького і румунського командування узгодили подальші дії. Того дня, зокрема, було домовлено про те, що чехословацьке військо може зайняти територію включно із залізницею, що пролягала з Батєва через Мараморш-Сигот до Ясіня. При цьому, однак, обумовлювалося, що відрізок залізниці з Мараморш-Сиготу до Ясіня повинен залишатися під контролем румунського війська як прифронтовий шлях для спільної операції з поляками. Йшлося про захоплення польською армією Східної Галичини й повалення там української влади. Однак тоді чехословацьке військо не змогло заволодіти південно-східними теренами краю, позаяк угорські червоноармійські підрозділи посилювали натиск з наміром відвоювати втрачені позиції. На початку червня 1919 р. вони перейшли в наступ у Словаччині й досягли успіху в районі Кошиць і Нового Места. Через це чехословацьке командування було змушене відвести свої сили з Підкарпатської Русі й зосередити їх в околиці Михайлівців.¹⁰

Скориставшись ситуацією, румунські війська тим часом зайняли Чоп. І тільки 22 липня 1919 р. румуни покинули це місто й сюди ввійшли чехословацькі легіонери. В Мукачеві ж було розміщено спільний чехословацько-румун-

8 JEŽEK, Zdeněk. *Voj o Slovensko: v letech 1918 – 1919...*, s. 8, 81; СПИВАК, Б. 40 незабутніх днів..., с. 105.

9 ДАЗО. Ф. 13. Мукачівське жупанське управління, м. Мукачево, 1919 – 1926. Оп. 1. Спр. 1656. Хронологічні дані Краєвого військового командування про окупацію Підкарпатської Русі Чехословацьким військом. Арк. 2. bez odseku JEŽEK, Zdeněk. *Voj o Slovensko: v letech 1918 – 1919...*, s. 81.

10 JEŽEK, Zdeněk. *Voj o Slovensko: v letech 1918 – 1919...*, s. 81 – 82.

ський гарнізон. Румунський підрозділ перебував у Мукачеві до серпня 1919 р. й відступив у напрямку на Довге. Після відходу румунів у Мукачеві залишилося лише чехословацьке військо, яке невдовзі знову взяло під контроль місцевість у долині річки Латориці аж до Волівця.

Разом з тим, чехословацька влада намагалася якомога швидше забезпечити присутність своїх військ і в інших регіонах краю. Щоправда, це питання довелося вирішувати за погодженням з верховним командуванням румунської армії, яка діяла проти угорських червоних військ. В результаті, 25 липня 1919 р. командування Східнославацької ударної групи видало наказ про те, аби підпорядковані їй військові підрозділи зайняли територію, окреслену демаркаційною лінією Вилок – Вербоєць – Кругла (на заході) й Чоп – Мукачево (на сході). Румунські вояки поступово полишали цю місцевість і в період з 29 липня по 5 серпня 1919 р. її зайняли чехословацькі легіонери. У місто Берегово вони, зокрема, увійшли 3 чи 4 серпня 1919 р.¹¹

Решту території краю було підпорядковано румунській адміністрації, яка досить брутально поводитися з місцевим людом. Неадекватно поводитися й румунські вояки. Вони, зазвичай, розміщувалися на проживання в шкільних приміщеннях, які часто доводили до жалюгідного стану. Про це, до прикладу, довідуємося з інформації інспектора Хустського шкільного округу Е. Карпинця, оприлюдненої вже після звільнення регіону від румунської влади. Той, зокрема, писав: „Найбільше нищення наробило румунское войско, котре попало до двери, рамы из окон, рог стріхи – также внутреннє зарядження: скринь, крисла, лавиць и т.д. а по містах (тобто, місцями – І. Л.) ще й саму подлогу.”¹²

До речі, мешканці підконтрольних румунам населених пунктів знали про те, що в Ужгороді діє Центральна Руска Народна Рада (ЦРНР),

11 ДАЗО. Ф. 13. Мукачівське жупанське управління, м. Мукачево, 1919 – 1926. Оп. 1. Спр. 1656. Хронологічні дані Краєвого військового командування про окупацію Підкарпатської Русі Чехословацьким військом. Арк. 2 – 2 зв.; ДАЗО. Ф. 29. Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 – 1928. Оп. 3. Спр. 706. Інформації про 10-річну діяльність чехословацьких урядів на Підкарпатській Русі. Арк. 78 – 78 зв., 82 – 82 зв., 87 – 87 зв., 90 зв.

12 КАРПИНЕЦЬ, Э. Экспозе / Э.Карпинець // Руська нива. Урядова новинка Руської хлѣборобской (земледѣль.) партіи. Ужгородь, дня 11-го мая 1922. Рокъ III. Число 19, с. 2.

яка ухвалила рішення про приєднання краю до Чехословацької республіки. У східних регіонах краю було також відомо, що в містах Ужгороді, Мукачеві, Берегові й багатьох селах чехословацька влада вже запровадила роботу своїх адміністративних органів, тож недовзі має поширити свої повноваження і на цію місцевість, а відтак румунські вояки та урядовці повинні будуть повернутися на батьківщину. Ширилася інформація й про те, що чеські та словацькі посадовці як представники братніх слов'янських народів досить прихильно ставляться до русинів та всіляко їм допомагають. Тож русини, які на той час перебували під румунським диктатом, з нетерпінням чекали на нову владу. Та час минав, чехословацьке військо не приходило, й населення деяких сіл організовувало зібрання, на яких ухвалювалися резолюції з проханням якомога швидше звільнити їхню місцевість від румунського панування.

Так, 7 жовтня 1919 р. жителі села Грушова (Марамороської жупи, нині – Тячівського району Закарпатської області України) зібралися й підготували протокол щодо ситуації, що склалася унаслідок перебування тут румунських військ. У ньому селяни, зокрема, нарікають на репресії та утиски, які спостерігаються і в сусідніх населених пунктах та ведуть простолюд до крайньої межі.

Далі в документі відзначається, що євреї, мадярони та деякі священники поводяться, як пани, а румунські вояки забивають людей до смерті й через несправедливі суди не несуть жодних покарань. А тому народ як у Грушові, так і в сусідніх селах та по всій Мараморощині хоче, щоб ухвалене в Ужгороді рішення, про яке повідомляють газети, було виконано. Йшлося про приєднання до Чехословаччини (в оригіналі – „до чехословянської Республіки“) та запровадження в краї своїх руських урядів, а також висловлювалося прохання, щоб чехослов'янські війська якомога швидше зайняли територію села та звільнили його жителів від румунського та єврейського іга. Відтак вказувалося, що протокол передадуть у відповідні інстанції двоє уповноважених осіб – голова зборів Іван Боднар та його заступник Василь Половко. Справжність документу засвідчили своїми підписами Петро Грицан, Юрій Продан, Дмитро Попович та Юлій Попович (оригінал документу див. у додатку 1).¹³

13 ДАЗО. Ф. 29. Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 – 1928. Оп. 3. Спр. 2 (Інформації про становище Підкарпатської Русі за 1919 р. і листування з нагоди цього з міністерством внутрішніх справ Ч. Р.), Арк. 51.

Того ж таки 7 жовтня 1919 р. подібне прохання до чехословацької влади підготували й жителі села Малий Раковець (нині – Іршавський район, Закарпатської області України). У ньому вони просять очільників Чехословянської республіки, аби ті були ласкаві звільнити їх від румунського війська, бо воно дуже утискає селян у всьому. Далі жителі Малого Раківця скаржаться, що вони живуть дуже бідно, у них не родить достатньо зерна, а румуни забирають від них усе, що тільки бачать, а найбільше хліб і худобу, й говорять, що селяни повинні їх повністю забезпечувати харчами. І це при тому, підсумовують селяни, що вони самі голодують (оригінал документу див. у додатку 2).¹⁴

У листопаді 1919 р. селяни Грушева знову звернулися з проханням про звільнення їх з-під влади румунів. На цей раз до них приєдналися й жителі села Тересви. Ці два населені пункти підготували спільне звернення до губернатора Підкарпатської Русі (очевидно, очільника Цивільного управління Яна Брейхи), в якому йшлося про те, що вони відряджають до нього своїх делегатів, аби ті особисто розповіли йому про всі їхні біди. Як впливає зі змісту документу, грушівчани й тересвянці були дуже стурбовані через те, що чехословацькі війська все ще не зайняли цей регіон, бо румуни з людом поводяться дуже жорстоко. Селяни відзначають, що станом на 8 листопада 1919 р. румунські прикордонні підрозділи контролюють демаркаційну лінію й нікого не випускають за її межі, бо очікують на чехословацькі війська, а ті не поспішають. Тому священнослужителі проугорської орієнтації та мадярони поширюють чутки, ніби регіон уже передано румунам, а також глузують із селян, що ті не мають гідних оборонців своїх інтересів. Тому жителі цих сіл і просять губернатора прийняти їхніх уповноважених Івана Боднара й Василя Половку, які поінформують його про їхню нелегку долю.

Відтак селяни пишуть, що якщо б губернатор не зміг виправити ситуацію на краще, то вони просять посприяти, аби їхні уповноважені зустрілися з паном президентом Т. Г. Масариком, розповіли йому про безпросвітні злидини в цій частині краю, й привезли від нього довгоочікувану відповідь, коли можна сподіватися на допомогу. Однак якщо чехословацьке військо не в змозі зайняти Мараморощину, то грушівчани й тересвянці просять відрядити до

14 ДАЗО. Ф. 29. Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 – 1928. Оп. 3. Спр. 2 (Інформації про становище Підкарпатської Русі за 1919 р. і листування з нагоди цього з міністерством внутрішніх справ Ч. Р.), Арк. 53.

них військову місію, у складі якої були б представники з нейтральних країн, що дозволило б забезпечити проведення плебісциту з приводу самовизначення. Протокол підписали голова зборів Іван Боднар, помічник Василь Половко, нотар Андрій Прибик та ще тридцять вісім жителів Грушова й Тересви (оригінал документу див. у додатку 3).¹⁵

І, нарешті, 1 грудня 1919 р. грушівчани склали ще один протокол, на основі якого можемо судити про діяльність румунської адміністрації в селі. Тут селяни знову наголошують на тому, що 8 листопада румунське військо взяло під контроль демаркаційну лінію й відтоді не пускає народ ні на той, ані на інший бік. Після свого приходу румуни відразу ж стали роздавати людям посвідчення, аби ті обирали їх до союму. Коли ж місцеві жителі з цим не погодилися, то їх перестали пускати до Дебрецену, куди вони раніше їздили за хлібом або за кукурудзою.

Як довідуємося з документу, румунські чиновники чинили різноманітні перешкоди селянам. Найбільше жителів Грушова обурювало те, що румунська адміністрація не завжди надавала потяг для поїздки в Угорщину за хлібом. Якщо ж такий потяг вряди-годи їхав, то квиток на нього можна було придбати тільки давши хабаря начальникові станції. Селянам доводилося сплачувати певні суми ще й на кожній станції. Сама ж поїздка тривала по три тижні, тоді як удома чекала голодна родина. Крім того, нарікали грушівчани, румуни вдаються до грабунків, вирубують ліс, ревізують овес, сіно і все, що тільки можуть, навіть дрантя, в яке одягнуті зубожілі діти. Селяни пишуть, що вони не хочуть належати до Румунії, а тому їй урядовці й поводяться з ними так зухвало. Протокол підписали Іван Боднар, Василь Половко і Петро Грицан (повний текст протоколу див. у додатку 4).¹⁶

Отже, як засвідчують джерела, найбільш активно проти румунського панування виступали жителі села Грушова, лідером яких був Іван Боднар (1877 – 1967). Про Івана Боднара відомо, що він народився в Грушові в бідній землеробсько-робітничій родині. Навчався у

15 Там же. Арк. 54, 55.

16 ДАЗО. Ф. 29. Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 – 1928. Оп. 3. Спр. 2 (Інформації про становище Підкарпатської Русі за 1919 р. і листування з нагоди цього з міністерством внутрішніх справ Ч. Р.), Арк. 94, 95; Шляхом Жовтня. Збірник документів. Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1957. Т. I [1917 – 1923 pp.], с. 221-222.

початкової школі в Грушові, під час Першої світової війни служив в угорському війську молодшим командиром медичної служби. Після перевороту повернувся до Грушова і став на чолі революційного сільського руху. Під час урядування Міґая Каролі вів перемовини від імені лиси та всі інші державні землі в Грушові перейшли у власність села. Тоді він, очевидно, отримав якісь обіцянки щодо вирішення цього питання. З приходом румунів, через гоніння з їхнього боку, втік на територію, зайняту чехословацьким військом і був у складі депутації русинів, яка в травні 1919 р. побувала в Празі й зустрічалася з президентом республіки Т. Г. Масариком. Відтак І. Боднар став лідером жителів Грушова та довколишніх сіл, які були обурені свавіллям румунів та активно виступали за встановлення чехословацької влади.¹⁷

Крім селян Грушева, Тересви й Малого Раківця, зі скаргою на румунський гніт до ЦРНР апелювали також жителі Горінчова. Деякі сільські громади Мараморощини зверталися до ЦРНР з проханням про звільнення їх з-під влади румун та приєднання до Чехословаччини. Це були такі села, як Косівська Поляна й Кобилецька Поляна. Про всі вимоги згаданих населених пунктів ЦРНР поінформувала генерала Еннокка.¹⁸

Втім аж весною 1920 р. румуни, за погодженням із чехословацькою адміністрацією, стали полишати східні терени Підкарпатської Русі. Цей регіон було поділено на три зони, які поступово мали звільнити румунські й зайняти чехословацькі війська. Перша зона охоплювала міста Великий Севлюш, Хуст і цілу низку населених пунктів аж до Вишкова (на південному сході). До цієї зони належала й села Малий Раківець та Горінчово, які скаржилися на румунський гніт. Друга зона передбачала звільнення м. Тячева та подальших населених пунктів: Буштина, Салдобоша (Стеблівка), Шандорфолва (нині – Олександрівка Хустського району За-

17 ДАЗО. Ф. 29. Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 – 1928. Оп. 3. Спр. 379. Переписка з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і жупанськими урядами по питанню обліку політичних діячів на Підкарпатській Русі (членів різних політичних партій). Арк. 63.

18 ДАЗО. Ф. 29. Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 – 1928. Оп. 3. Спр. 8. Листування з Центральною Руською Народною Радою і военним комендантом Підкарпатської Русі по питанню народних зборів на Підкарпатській Русі в 1919 р., протоколи цих зборів. Арк. 35.

карпатської області України), Бедевлі, Урмезі-Йова (нині – Руське Поле Тячівського району Закарпатської області України), Углі, Тернова, Криви, Нересниці, Тересви та ін. Третя зона охоплювала регіон із населеними пунктами Грушево, Біла Церква, Солотвино, Середне Водяне, Верхнє Водяне, Великий Бичків, Кобилецька Поляна, Косівська Поляна, Рахів, Ясиня, Богдан, Ділове та ін.¹⁹

Звільнення румунами цієї тризонної території відбувалося поступово. Так, 24 квітня 1920 р. очільник Цивільного управління д-р Ян Брейха інформував головнокомандувача Підкарпатської Русі генерала М. Парі про те, що, згідно з отриманою ним того ж дня із жупанатського управління в Мукачеві конфіденційною інформацією, румуни вже розпочали звільняти територію жупи Угоча й Мараморш, при цьому вивозять звідти цінний матеріал, не гребуючи навіть залізничним вагонним парком. Щодо організації управління на звільненій території, то Я. Брейха розпорядився відрядити туди комісію у складі політичного референта та його секретаря, фінансового й землеробського референта, представника поштамту і телеграфу, уповноваженого Чехословацької державної залізниці й одного перекладача з румунської мови. Політичним референтом і водночас головою цієї комісії Я. Брейха призначив д-ра Славіка, очільника жупанатського управління в Мукачеві. Мета діяльності комісії – перебрати владу над цією територією, з'ясувати розміри збитків, спричинених евакуацією, а також вжила відповідні заходи для забезпечення функціонування державних органів, щоб серед тамтешнього люду не виникло сум'яття. Задля цього, наголосив Я. Брейха, члени комісії отримують спеціальні інструкції. Він також просив генерала М. Парі визначити дату від'їзду цієї цивільної комісії та надати когось зі своїх французьких офіцерів, який би разом з її членами вирушив на звільнену територію. Таким військовим представником став підполковник Лош.²⁰

Було створено евакуаційну комісію, яка

¹⁹ *Vojenský historický archiv v Praze, fond Zemské vojenské velitelství, Užhorod 1919 – 1925, škatula 7, č. 1296/2109 – Obsazení střední části vyklizovaného Rumuny (8. 6. 1920); č. 1301/2442 – Rozkaz k obsazení 3 zóny vyklizené Rumuny (22. 6. 1920).*

²⁰ ДАЗО. Ф. 29. Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 – 1928. Оп. 3. Спр. 30. Переписка з воєнним комендантом і Міністерством внутрішніх справ Чехословацької республіки по питанню евакуації румунських військ з території Підкарпатської Русі в 1920 році. Арк. 3 – 3 зв.

складалася з представників Чехословащини та Румунії. Перше засідання цієї комісії відбулося 5 травня 1920 р. в Сату-Маре. Воно розпочалося о 14 год. 15 хв. і тривало до 16 год. Головував румунський генерал Ніколає Петала. Крім нього, до складу румунської делегації входили полковники Дімітреску та Лінде. З чехословацького боку в перемовинах брали участь генерал Марі Парі, д-р Патеїдл, д-р Ян Брейха, судовий радник Кржепінський, бригадний полковник Перно з Мукачева, полковник Турнер з Мукачева, підполковник Морстадт (ад'ютант), капітан Лесне і капітан Вітез з генерального штабу Крайового військового командування з Ужгорода.

Генерал Н. Петала передусім ознайомив присутніх із ситуацією, що склалася в цьому регіоні, та прояснив ставлення Румунії до питання евакуації. Він, зокрема, наголосив, що на виконання рішень мирного договору румунська влада здійснить евакуацію своїх військ з території Підкарпатської Русі, яка відійшла до ЧСР. Але перед тим, як територію краю покинуть їхні вояки, буде проведено евакуацію всіх матеріальних засобів, які румунська армія й адміністрація сюди доправила. Йдеться, передусім, про різного роду матеріали для залізниці, яку більшовики повністю зруйнували й пограбували. Тож румунська адміністрація була змушена доставити сюди значну кількість колій, семафорів, телефонних і телеграфних апаратів і под. Щоправда, весь цей реманент румунська влада була готова передати чехословацькій адміністрації за відповідну плату.²¹

Далі генерал Н. Петала наголосив, що евакуацію буде проведено у два етапи. Перший етап передбачає звільнення території Підкарпатської Русі у двох напрямках: першій – на північ від Тиси, а другий – на південь від цієї річки, в районі дислокації 44-ої румунської бригади, штаб якої знаходиться в Сату-Маре. В ході другого етапу буде звільнено східні терени краю.

Для проведення евакуації, продовжував генерал Н. Петала, уже створено дві підкомісії: одна в Сату-Маре, інша – в Мараморш-Сиготі. З румунського боку до складу кожної з них входять полковник (командир відповідного військового підрозділу), префект краю, представник від залізничної адміністрації, від лісового господарства, від управління поштамту і телеграфу, директор фінансової установи, ко-

²¹ ДАЗО. Ф. 29. Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 – 1928. Оп. 3. Спр. 30. Переписка з воєнним комендантом і Міністерством внутрішніх справ Чехословацької республіки по питанню евакуації румунських військ з території Підкарпатської Русі в 1920 році. Арк. 7 – 8.

мандир жандармів. При цьому чехословацькій делегації було вказано на необхідність визначитися з уповноваженими, що мають увійти до складу підкомісій, аби ці структури могли повноцінно працювати.²²

Представники Румунії вважали за доцільне, крім двох підкомісій, створити ще й головну комісію, до складу якої мають увійти генерали Н. Петала та М. Парі. Розповідаючи про деталі евакуації, генерал Н. Петала зауважив, що позаяк під владою чехословацьких урядовців перебуває лише Великий Севлюш, тоді як решта території округу контролюється румунською адміністрацією, то вона залишає за собою право забрати певну частину державного майна. У відповідь на це представники ЧСР зауважили, що аналогічна ситуація склалася і в Мараморш-Сиготі: саме місто утримують румуни, а чимала територія жупи перебуває під чехословацькою владою, яка в такому разі буде змушена наповняти на отриманні тут пропорційної частини державного майна. Аргументація спрацювала, й генерал Н. Петала виявив бажання вирішити згадану проблему подібним чином.²³

Так само генерал Н. Петала пристав на вимогу чехословацької делегації щодо того, аби підкомісії, по-перше, розслідували, чи все технічне устаткування було передано відповідній адміністрації, чи було вивезено, а по-друге, встановили збитки, заподіяні через незаконне вивезення громадського й приватного майна. Представники Румунії також пообіцяли віддати чехословацькій владі ті гроші, які були в державних касах на той момент, коли їхнє військо зайняло цю територію. З того часу й до проведення цієї зустрічі на підконтрольній румунам території Підкарпатської Русі (як вдалося з'ясувати під час перемовин) було видобуто 2000 вагонів солі та заготовлено 3000 м³ дрова. Румунська влада хотіла б забрати сіль і дрова, але за відповідну плату зрештою була готова залишити все чехословацькій адміністрації.

В ході перемовин генерал Н. Петала висло-

²² ДАЗО. Ф. 29. Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 – 1928. Оп. 3. Спр. 30. Переписка з воєнним комендантом і Міністерством внутрішніх справ Чехословацької республіки по питанню евакуації румунських військ з території Підкарпатської Русі в 1920 році. Арк. 8.

²³ ДАЗО. Ф. 29. Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 – 1928. Оп. 3. Спр. 30. Переписка з воєнним комендантом і Міністерством внутрішніх справ Чехословацької республіки по питанню евакуації румунських військ з території Підкарпатської Русі в 1920 році. Арк. 7 – 8.

вив побажання, щоб ЧСР передала Румунії ті села, які через перевагу в них румунського населення цього наполегливо добивалися. Натомість Румунія, сказав він, готова поступитися на користь Чехословащини відповідною частиною своєї території. Представники ж ЧСР відповіли, що, на їхню думку, при реалізації мирного договору влада країни в межах своїх можливостей охоче піде назустріч румунській стороні щодо вирішення цього питання.²⁴

Але найбільше генерал Н. Петала акцентував на тому, аби було укладено договір на 15 років про безперешкодні взаємоперевезення залізницею Сату-Маре – Мараморш-Сигет – Ясиня. Йшлося про те, щоб тією частиною шляху, яка знаходиться на Підкарпатській Русі, могли безперешкодно їздити румунські пасажирські й вантажні поїзди, а чехословацькі потяги так само могли курсувати через ту ділянку залізниці, яку прокладено в Румунії. При цьому Н. Петала вважав за необхідне підписати таку угоду вже на самому початку процесу евакуації.²⁵

В результаті, представники чехословацької делегації дійшли висновку, що досягнення згоди з приводу такого курсування поїздів для румунської влади має велике значення. До того ж, наприкінці зустрічі генерал Н. Петала наголосив, що з підписанням такого договору буде покладено початок дружнім зв'язкам між обома країнами. Представники ЧСР пообіцяли румунській делегації поінформувати очільників своєї держави про те, в який спосіб пропонується використовувати згадану залізницю, що відразу ж і було зроблено. При цьому відзначалося, що в такому разі румунів, можливо, вдалося б примусити стати більш поступливими у вирішенні інших питань, адже залізниця, якою б їздили румунські потяги, значно довша на території ЧСР (Підкарпатської Русі). Задля того, щоб прискорити евакуацію румунів, про-

²⁴ ДАЗО. Ф. 29. Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 – 1928. Оп. 3. Спр. 30. Переписка з воєнним комендантом і Міністерством внутрішніх справ Чехословацької республіки по питанню евакуації румунських військ з території Підкарпатської Русі в 1920 році. Арк. 8 – 9.

²⁵ ДАЗО. Ф. 29. Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 – 1928. Оп. 3. Спр. 30. Переписка з воєнним комендантом і Міністерством внутрішніх справ Чехословацької республіки по питанню евакуації румунських військ з території Підкарпатської Русі в 1920 році. Арк. 9.

понувалося негайно відрядити для ведення перемовин з метою укладення відповідного договору фахівця з міністерства залізниць чи компетентну комісію.²⁶

Після завершення перемовин основна частина чехословацької делегації повернулася на Підкарпатську Русь. У Сату-Маре залишилися радник Кржепінський, полковник Турнер і капітан Лесне, які мали проводити подальшу роботу щодо евакуації румунських військових і цивільних структур. Відразу ж після від'їзду більшості чехословацьких представників з капітаном Лесне, французом за походженням, зустрівся генерал Н. Петала, який повів розмову про те, що для румунів дуже важливо, аби їм дісталася залізниця, що веде з Мараморош-Сигота до Ясіня, і вся територія на південь від неї. При цьому Н. Петала попередив, що після відходу румунів цю територію мали намір зайняти поляки.

Про зміст розмови було негайно поінформовано чехословацьку адміністрацію Підкарпатської Русі. Відтак у повідомленні, яке було підготовлено в Ужгороді для Міністерства закордонних справ, для Міністерства внутрішніх справ, для Канцелярії президента та для Підкарпатського відділення Ради міністрів ЧСР, наголошувалося, що генерал Н. Петала, мабуть, не наслідився озвучити справжні домагання Румунії під час офіційних перемовин, позаяк вони суперечать встановленим на Паризькій мирній конференції кордонам. В документі також відзначалося, що якщо під час наступного раунду переговорів Н.Петала висуне такі претензії Румунії офіційно, то їх слід рішуче відкинути.²⁷

Тим часом чехословацьке військо поступово просуалося на схід. Упродовж 11 – 15 червня 1920 р. воно, зокрема, зайняло місто Хуст. Саме в ці дні в місто увійшли підрозділи 111-ого піхотного полку, представники жандармерії й військової поліції. Вже 21 червня 1920 р. на підставі рішення, яке ухвалив управитель Бе-

26 ДАЗО. Ф. 29. Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 – 1928. Оп. 3. Спр. 30. Переписка з воєнним комендантом і Міністерством внутрішніх справ Чехословацької республіки по питанню евакуації румунських військ з території Підкарпатської Русі в 1920 році. Арк. 9.

27 ДАЗО. Ф. 29. Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 – 1928. Оп. 3. Спр. 30. Переписка з воєнним комендантом і Міністерством внутрішніх справ Чехословацької республіки по питанню евакуації румунських військ з території Підкарпатської Русі в 1920 році. Арк. 10.

резької жупи д-р Антонін Ліхт, у Хусті частково запрацювало окружне управління. Відтак з 23 червня 1920 р. у місті було розміщено гарнізонне й додаткове окружне командування.²⁸ Найбільш східні терени Підкарпатської Русі, що знаходилися в третій зоні (Солотвино, Великий Бичків, Ясіня, Рахів та ін.) чехословацьке військо взяло під контроль протягом 28 червня – 1 липня 1920 року. Тоді ж було зайнято й Тересву, хоча чехословацьке військово командування спочатку віднесло цей населений пункт до другої зони. Завершальний етап операції щодо здобуття другої зони було проведено протягом 21 – 23 липня 1920 р., коли чехословацькі підрозділи взяли під контроль місцевість на південь від річки Тиси і до кордону, визначеного Паризькою конференцією.²⁹ На цьому звільнення території краю від румунського панування завершилося.

Коли ж чехословацьке військо зайняло цю територію, жителі села Грушово спорудили символічну триумфальну браму, привітавши в такий спосіб чехословацьких воєнків, а Іван Боднар виголосив урочисту промову. Через кілька днів після цього він проголосив, що всі державні ліси і землі в Грушові є власністю села, очолив так зв. лісову раду і став видавати дозволи на вирубку дерев у державному лісі, тобто організував величезне нищення державних лісів і захоплення державної землі. Таку ж агітацію І. Боднар проводив у селах Терєблі, Углі та ін. Коли ж у 1922 р. самоуправству І. Боднара було покладено край і державний маєток було взято під належний контроль, він за будь-яку ціну намагався отримати посаду державного лісничого в Грушові. Однак всі його зусилля в цій справі виявилися марними і тоді він став шукати зближення з комуністами.

Компартія, до речі, зробила І. Боднара своїм уповноваженим, тож він взявся агітувати за те, аби Підкарпатська Русь стала частиною СРСР і

28 ДАЗО. Ф. 16. Мукачівське жупанське управління, м. Мукачеве, 1919 – 1926. Оп. 1. Спр. 605. Переписка з Цивільною управою Підкарпатської Русі про встановлення чехословацької влади на Підкарпатській Русі в 1919 – 1921 рр. Арк. 12 – 13 зв.

29 ДАЗО. Ф. 13. Мукачівське жупанське управління, м. Мукачеве, 1919 – 1926. Оп. 1. Спр. 1656. Хронологічні дані Краєвого військового командування про окупацію Підкарпатської Русі Чехословацьким військом. Арк. 2 – 2 зв.; ДАЗО. Ф. 29. Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 – 1928. Оп. 3. Спр. 706. Інформації про 10-річну діяльність чехословацьких урядів на Підкарпатській Русі. Арк. 82 зв., 87 зв., 88, 91.

мала такий самий державний устрій, тобто комуністичний. Під час виборів до Національних зборів 1924 р. І. Боднар очолював список кандидатів від компартії до сенату. За результатами виборів він став сенатором. Навіть у приватному житті, які свідчать документи, у всьому шукав вигоду.³⁰

Після звільнення території Підкарпатської Русі населення стало звертатися до місцевих органів влади з проханням про відшкодування збитків, заподіяних румунським військом. Так, 26 листопада 1920 р. заступник начальника окружного управління д-р Стебельський підготував відомість про суму збитків, завданих жителям Волівського (Волове, нині смт. Міжгір'я Закарпатської області України) округу румунськими військами у 1919 – 1920 рр. Як впливає з документу, було подано 2568 заяв із 26 сіл округу. Загальна сума винагороди, яку просили жителі цих населених пунктів, становила 11 147 806 Кч. Однак комісія, що вивчала це питання, зменшила суму винагороди до 5 635 559 Кч, тобто наполовину. Цікаво відзначити, що у Воловоому 1000 Кч. було виплачено авансом.³¹ Це, власне, і вся інформація, яку вдалося з'ясувати станом на сьогодні щодо питання про відшкодування збитків.

Відтак 7 травня 1921 р. Цивільне управління Підкарпатської Русі оголосило про необхідність проведення обліку збитків, виявлених на тій території Підкарпатської Русі, яка в 1919 – 1920 рр. перебувала під владою румунів. Ця акція мала на меті зафіксувати розміри збитків, заподіяних румунським військом, без жодних претензій на їх відшкодування за рахунок державних коштів. Наголошувалося, що буде занотовано всі збитки, до яких причетні румуни під час свого перебування на території краю. Йшлося про шкоду заподіяну румунами в приватних і церковних маєтках, у селах, жупах, включаючи реквізиції, грабунки, а також пошкодження через віїки. Не мали братися до уваги непрямі збитки, спричинені військовими діями чи економічним становищем. Повідомляти про завданні збитки потрібно було до кінця червня 1921 р., незалежно від того, чи про них уже заявлялося раніше. При цьому робилося застереження, що заяви, подані після

30 ДАЗО. Ф. 29. Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919 – 1928. Оп. 3. Спр. 379. Переписка з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і жупанськими урядами по питанню обліку політичних діячів на Підкарпатській Русі (членів різних політичних партій). Арк. 63 – 63 зв.

31 Шляхом Жовтня. Збірник документів. Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1957. Т. I [1917 – 1923 рр.], с. 286.

означеного терміну, розглядатися не будуть.

Якщо сума збитків становила менше, ніж 2000 Кч, то інформацію потрібно було подавати в сільські органи влади, якщо більше, то – в окружне управління, у віданні якого знаходився населений пункт. Заяви слід уписати не в довільній формі, а внести дані у спеціальні формуляри А і Б. Формуляр А призначався для заповнення тими особами, збитки яких сягали понад 2000 Кч. Відповідно формуляр Б мали заповнити ті громадяни, чий збитки становили менше, ніж 2000 Кч. Спочатку про ці збитки потрібно було особисто сказати сільському старості, після чого він мав внести інформацію у формуляр Б й відправити цей документ в окружне управління. Наголошувалося на неприпустимості подавати неправдиву чи неповну інформацію. В окружному управлінні надану інформацію мали вивчати спеціальні комісії (див. додаток 5).³²

Як проходила згадана акція – нам не вдалося з'ясувати, однак населення краю все-таки прагнуло домогтися відшкодування збитків. Про це свідчать виявлені нами архівні матеріали з описом збитків, завданих румунами жителям таких сіл, як Богаревиця та Заріччя (нині – Іршавського р-ну Закарпатської області). Як впливає з документу, від селян Богаревиці було забрано одну свиню, дві корови, чотири надряття курей та п'ять возів сіна. У грошовому еквіваленті сума цих збитків було визначено у розмірі 8600 Кч (див. додаток 6).³³ Неабияк постраждали й жителі Заріччя: від когось румуни забрали корову, від когось теличку, від когось бичка, від когось коня, від когось свиню й под. Загалом селяни Заріччя, які постраждали від румунів, домагалися виплат на суму 93 300 Кч (див. додаток 7).³⁴

Той факт, що згадані матеріали зберігаються у фонді Християнсько-народної партії, лідером якої був А. Волошин, мабуть, означає, що селяни з надією й довірою зверталися до цієї політичної сили (чи до редакції її друкованого

32 ДАЗО. Ф. 93. Ужгородська міська управа, м. Ужгород, 1919 – 1938. Оп. 1. Спр. 137. Переписка з Цивільною управою Підкарпатської Русі і Ужгородським жупанським урядом про опис збитків, спричинених окупацією Підкарпатської Русі румунськими військами. Арк. 3.

33 ДАЗО. Ф. 1146. Християнсько-народна партія, м. Ужгород. Оп. 1. Спр. 60. Листи до редакції газети Руська нива. Арк. 59.

34 ДАЗО. Ф. 1146. Християнсько-народна партія, м. Ужгород. Оп. 1. Спр. 60. Листи до редакції газети Руська нива. Арк. 67 – 67 зв.

органу) з проханням посприяти їм у вирішенні питання відшкодування збитків, які були заподіяні внаслідок румунського панування.

Отже, упродовж квітня 1919 – липня 1920 р. значна частина території Підкарпатської Русі перебувала під владою військових та адміністрації Румунського королівства. Вторгнення румунських військ було зумовлене необхідністю боротьби з радянською владою, яку в березні 1919 р. було встановлено й на теренах краю. Придушивши комуністичний режим, румуни на підконтрольній їм території стали насаджувати досить суворий режим, вдаючись до незаконних реквізицій та залякування населення. Робили так попри те, що згідно з рішенням Паризької мирної конференції Підкарпатська Русь мала відійти до Чехословацької республіки. Місцевий люд знав про це, тому всіляко обурювався діяльністю румунської адміністрації і на своїх зібраннях ухвалював рішення та складав протоколи, які передавалися до Ужгорода, де вже формувалися чехословацькі органи управління. У таких протоколах сільські жителі, крім опису брутальної поведінки румунів, просили якнайшвидше визволити їхні населені пункти. Найбільш активно за звільнення від румунського панування виступали жителі села Грушова. Після запровадження на визволеній території чехословацької адміністрації сільські жителі, які постраждали від незаконних реквізицій, стали вимагати відшкодування завданих румунами збитків.

ДОДАТОК 1:

7 жовтня 1919 р. – Протокол жителів села Грушова зі скаргою на брутальну поведінку румунів та проханням якнайшвидшого звільнення території села від них

Протокол!

писаний въ селѣ Грушовѣ Мараморош
7 октября 1919 года.

Сілко рускыхъ граждан желаніе.
во нашум селы и так во наших сосѣдних селах велика тѣагота и притискъ котора на нас лежить во семь времню котора репресія насъ во край гибели веде.

Жидаы и священники и мадяроны наклали себе съ Романами на паны они нас Романскими полками и оружіемъ убивают досмерти со несправедливими судами.

Желаніе Подкарпато Рускаго народа як во Грушовѣ такъ въ сосѣдских селах и всый Мараморош желяет что во Ужгородѣ насобрани предложили и нас через газеты ознайомили.

Мыса соединяйеме до чехословянскоѣ Републікы і желяеме: Руськѣ урады своѣ мати, просиме чехословянску Республіку чтобы нас чехословянскі воска обсадили и выслободили от романского жидовскаго ига чим воскоршем времени.

Сей протокол посылается двома делегатами Предсідатель Иван Боднар и помочник Василій Половка.

Сей протокол запируется в селы Грушовѣ в ч.

идо достовіреніем 4 членов путписам Петро Грицан, Юра Продан, Димитрѣ Попович и Юлій Попович.

Иванѣ Боднарѣ предсѣдатель
Василій Половко подпредсідатель
та інші підписи

(Писано від руки – І. Л.)

ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Од. зб. 2 (Інформації про становище Підкарпатської Русі за 1919 рік і листування з нагоди цього з міністерством внутрішніх справ Ч. Р. Почато 28 червня 1919 р. Закінчено 31 грудня 1919 р. На 120 аркушах). Арк. 51. Публікується вперше.

ДОДАТОК 2:

7 жовтня 1919 р. – Прохання жителів села Малий Раковець про звільнення їх від румунів

Прошення
Во Имени Малораковецкіхъ Обывателей:

Просиме покорно Славныхъ предсѣдателей Чехославянской республі-
кі, же бы насъ были ласкавѣ освободити отъ Румынского войска; ибо
у нас тое Румынское войско дуже притискае нас во всемъ. Мы дуже
тѣсно жіеме у нас поля нее, хліб ся не родить, а они забирають от нас
вшитко што лемъ видять, хліб и маргу, и повідають что Мы їхъ мусиме
костовати, а мы и самі голодуеме.

Та просиме ище разъ же бы были ласкаві аще возможно сые наше
прошеные нам скорі ісполнити.

Мало Раковець 1919, октоберъ 7.
підписи печатки

(Писано від руки – І. Л.)

ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Од. зб. 2 (Інформації про становище Підкарпатської
Русі за 1919 рік і листування з нагоди цього з міністерством внутрішніх
справ Ч. Р. Почато 28 червня 1919 р. Закінчено 31 грудня 1919 р. На 120
аркушах). Арк. 53. Публікується вперше.

ДОДАТОК 3:

Після 8 листопада 1919 р. – Прохання жителів сіл Грушева й Тересви про
звільнення території краю від румунів

Просьба

Отъ Карпато Руського народа отъ вышней части Марамороша.

Мы за великов стѣнов и под тяшковъ ловушковъ что неможеме сво-
бодно анѣ знати чтося въ Мировой конференціи за нас робить.

Нашѣ освободителѣ и нашѣ добродѣтелѣ на большіе нашѣ просьбы
обіцjali нам што ч.сл.воська засядуть нашу терѣторѣю.

Но Романскѣ пограничнѣ воська на 8 Ноября с. г. заняли границу
котора Мирововъ конференціевъ визначена, самѣ Романе заграницю
народ нипускали бо ожидали чсл. воська, но минуло это времяа народ
смутно говоритъ нѣтъ ч. сл. воська.

А священники мадяры и мадяроны сміються и радуются и говорятъ
что мы вже Романскѣ мы пропали что внасѣ нѣтъ заступникові.

Просиме Господина Губернатора принять нашихъ делегатові отъ име-
ни народа о нашихъ жалобахъ если нивохможно во Ужгородѣ поправити
нашѣ желанія то просиме ѣх ласку Госп. Губернатора преставити до Госп.
Др. Масарику ко нашему Президентови и эго милости чтобесме лично
нашѣ тяготы предложили и просвіту о найскоршей помочи получили,
но если невсостояніи ч. сл. воськами заняти Мараморошъ отъ Романовъ
на той способъ просиме нейтральное восько, абы мы свободнѣ голосо-
вати куда мы хочеме якъ другѣ народы.

Но Романе берутъ велику подату или налогъ отъ бѣдного голодаю-
щого народа мѣсто хліба и изъ народом нимилосерднося обходятъ.

Во Ужгородѣ бывшей Ц. Н. Р. Рады делегатовъ Ивана Боднаря и Ва-
силія Половко Грушуськихъ во депутацію посылаеме.

Понеже печати мадярскоѣ и мѣсто судіи сѣльского мадярона свяще-
никовымъ духомъ печать неполученна въ потвержденіе слѣдующѣ имена

Иванъ Боднаръ предсѣдатель
Василій Половко помочникъ
Андрей Прибикъ нотарій
та ще 38 підписів жителів Грушова й Тересви

(Писано від руки – І. Л.)

ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Од. зб. 2 (Інформації про становище Підкарпатської
Русі за 1919 рік і листування з нагоди цього з міністерством внутрішніх
справ Ч. Р. Почато 28 червня 1919 р. Закінчено 31 грудня 1919 р. На 120
аркушах). Арк. 54, 55. Публікується вперше.

ДОДАТОК 4:

1 грудня 1919 р. – Протокол зборів селян с. Грушева про діяльність румунської адміністрації

8 листопада прийшло румунське військо на демаркаційну лінію і не пускає відтоді народ ні на той, ні на інший бік.

Румуни почали відразу після свого приходу роздавати людям посвідчення, щоб обирали до їх сейму. Коли ж ми з тим не згодились, то не пускають нас більше до Дебрецена, куди ми раніше їздили за хлібом.

По 3 дні народ сидить на вокзалі голодний, а румуни не дають поїзда. Тільки за хабара начальнику станції можна одержати проїзний квиток. Коли ж люди куплять собі в Угорщині хліба або кукурудзи, то знов мусять чекати там щонайменше 3 дні, поки їх мадяри пустять назад. За вагон мусять платити на кожній станції 100 крон, бо інакше їх далі не пустять. Крім того, за вагон беруть румуни 600 крон. Народ наш страждає невимовно. По 3 тижні витрачаємо, поки нам пощастить здобути собі шматок хліба.

Румуни грабують і крадуть, де тільки можуть. Коли нарешті прибуде до нас на станцію вагон з кукурудзою, румуни не видають його нам, поки вся кукурудза не зіпсується.

Окружний начальник зібрав у нас 20 тис. крон на борошно. Борошно купив, але віддав євреям, у яких ми мусимо купувати дорожче.

Румуни силують нас, бо ми не хочемо належати до Румунії. Вони кажуть нам: якщо будете належати до Румунії, тоді будемо з вами поводитись краще.

Румуни реквізують овес, сіно і все що можуть, але ні за що не платять.

Наші діти сидять дома голі, прикриті лише одним ганчір'ям, та й те румунські жандарми з них здирають.

Румуни вирубують і нищать ліс, який розпродують євреям.

1 грудня 1919 р.

Іван Боднар
Василій Половко
Петро Грицан

ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Од. зб. 2 (Інформації про становище Підкарпатської Русі за 1919 рік і листування з нагоди цього з міністерством внутрішніх справ Ч. Р. Почато 28 червня 1919 р. Закінчено 31 грудня 1919 р. На 120 аркушах). Арк. 94, 95. Публікується за виданням: Шляхом Жовтня. Збірник документів. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1957. Т. I [1917 – 1923 рр.], с. 221-222.

ДОДАТОК 5:

7 травня 1921 р. – Оголошення Цивільного управління Підкарпатської Русі про облік збитків, спричинених румунським військом населенню краю

Civilní správa Podkarpatské Rusi.

Čís. III. – 347.

Vyhláška

O soupisu škod, způsobených
v Podk. Rusi za rumunské okupace.

Акце tato má za účel zjistiti spolehlivým způsobem rozsah škod, způsobených na soukromém majetku a nezakládá tudíž naprosto žádného nároku na náhradu těchto škod ze státních prostředků.

Zjištěny budou všechny škody v území dříve obsazeném Rumuny, způsobené těmito na majetku soukromém, obecním, župním, církevním a fondovém zahrnujíc v to i rekvisice a škody z výtržností a plenění vzniklé.

Přihlašování nebudou též tzv. škody nepřímé, vzniklé okupací povšechné nebo jí vyvolanou hospodářskou situací, jako na příkl. ušlý výdělek, kdež bylo znemožněno nebo stíženo obdělávání poli, vykonávání řemesel, úbytek nájemného nebo pachtovného atd., poškození pouhých majetkových zájmů, možnosti výdělku a pod.

Ohlášení škod musí se státi bez ohledu na to, byla-li škoda již dříve přihlášena nejdéle do konce června t. r. u příslušného hlavnoslužnovského úřadu, v jehož obvodu se škoda stala; při škodách menších do 2000 K u obecního úřadu. Na ohlášení došlá po uplynutí této lhůty nebude vzat zřetel.

K přihlášení jest nutno použiti pouze úředních formulářů, které budou hlavnoslužnovskými úřady zájemníkům bezplatně vydány. K ohlášení škod větších, přesahujících obnos 2000 K slouží formulář A); formulář B) jest určen pro škody menší, uvedený obnos nepřesahující. Tyto škody dlužno ústně ohlásiti u starosty obce, načež starosta je zanes do předepsaného formuláře B) a zašle příslušnému hlavnoslužnovskému úřadu. Jest nepřipustno činiti vědomě nepravdivé nebo neúplné přihlášky.

Vyšetření zmíněných škod provede komise u hlavnoslužnovských úřadů zřízené dle analogie komisí ve smyslu § 8. odst. 1. vl. nař. ze dne 21. května 1920. č. sb. z. a n., k nimž bude rovněž přibrán spolehlivý a nestranný znalec.

V U ž h o r o d ě, dne 7. května 1921.

Civilní správa v Užhorodě.

ДАЗО. Ф. 93. Ужгородська міська управа, м. Ужгород, 1919 – 1938. Оп. 1. Спр. 137 (Переписка з Цивільною управою Підкарпатської Русі і Ужгородським жупанським урядом про опис збитків, спричинених окупацією Підкарпатської Русі румунськими військами. Почато 15 липня 1921 р. Закінчено 3 серпня 1923 р. На 18 аркушах). Арк. 3. Публікується вперше.

Додаток 6:

20 червня 1924 р. – Відомість збитків, завданих румунським військом жителям села Богаревиці Іршавського округу у 1919 році

Нижеподписавшая сельска уряда – понеже слѣдствиемъ румунской инвазіи шкоду потерпѣвши жители села Богаревицѣ уже долгій часъ безуспѣшно труждаются отъ властей награду получитьи за войскомъ зроблену шкоду – маеть честь заявити, что отъ поодинокихъ жителей села Богаревицѣ слѣдующая вещи были одобрены румунскимъ войскомъ безъ всякой награды /и то по списку евѣденційному (тобто, очевидному – І. Л.):

- 1) 1 свиня... въ цѣнѣ 1200 Кор.
- 2) 1 корова... - // - 2400 -//-
- 3) 1 корова... - // - 1400 -//-
- 4) 14 курей... - // - 600 -//-
- 5) 5 возей сѣна... - // - 3000 -//-

Вмѣстѣ 8,600 Кор.

Дано въ Богаревици 20 юня 1924 года.

(печатка сільського управління Богаревиці й підпис старости)

ДАЗО. Ф. 1146. Християнсько-народна партія, м. Ужгород. Оп. 1. Спр. 60 (Листи до редакції газети Руська нива. Почато 25. IV. 1921. Закінчено 10. XII. 1927 р. На 91 листі). Арк. 59. Публікується вперше.

ДОДАТОК 7:

20 червня 1924 р. – Відомість збитків, завданих румунським військом жителям села Зарічя Великосевлюського округу у 1919 році

Имя и фамилия	Число Дома	Забрано Шт. Что	Вага/ Kg	Цѣна 1919 говда/кор.	Прѣмечаніе
1. Василій Васковъ Лец.	222	1 телица	275	3.600	На расп. Bata lionul 16 vân.
2. Михайл Гозда	115	1 быкъ	229	3.000	ciklereda opicul economie“
3. Самуилъ Вальдманъ	342	1 телица	230	3.400	ciklereda opicul economie“
4. Вдова Мойся Вальдманъ	42	1 телица	286	3.600	ciklereda opicul economie“
5. Димитрій Семакъ	41	1 телица	300	3.400	ciklereda opicul economie“
6. Симеонъ Марковъ	255	1 телица	191	3.000	ciklereda opicul economie“
7. Михайл Булеза	356	1 свиня	106	2.000	ciklereda opicul economie“
8. Федоръ Марковъ Стеф.	219	1 свиня	104	2.000	ciklereda opicul economie“
9. Иванъ Фельцанъ Склад.	33	1 быкъ	318	3.200	ciklereda opicul economie“
10. Михайл Марушка хр.	80	1 телица	247	3.000	ciklereda opicul economie“
11. Андрей Семакъ лем.	62	1 быкъ	235	3.000	ciklereda opicul economie“
12. Иванъ Васковъ	220	1 корова	326	4.400	ciklereda opicul economie“
13. Федръ Марковъ Вас.	204	1 телица	302	3.400	ciklereda opicul economie“
14. Андрей Бабичъ чинг.	365	1 веперь	57	1.800	ciklereda opicul economie“
15. Данилъ Шерегій	373	1 свиня	60	2.000	ciklereda opicul economie“
16. Стефанъ Шерегій	32	1 быкъ	211	3.000	ciklereda opicul economie“
17. Михайл Брычъ Мих.	281	1 свиня	85	2.400	ciklereda opicul economie“
18. Василій Палаташъ	263	1 телица	200	3.200	ciklereda opicul economie“
19. Василій Шерегій Марг.	357	1 быкъ	269	4.000	ciklereda opicul economie“
20. Андрей Кобаль Чедр.	44	1 свиня	65	1.800	ciklereda opicul economie“
21. Иванъ Семакъ	294	1 свиня	68	1.600	ciklereda opicul economie“
22. Михайл Химинець Вас.	75	1 телица	–	2.400	ciklereda opicul economie“
23. Самуилъ Шпигель	325	1 телица	195	3.000	ciklereda opicul economie“
24. Самуилъ Шпигель	325	1 напоіи	–	3.000	Самовольно
25. Иванъ Брычъ	37	1 конь	–	4.000	На расп. окр. нач. за ч. 1083/19
26. Василій Брычъ	283	1 телица	–	3.000	На расп. окр. нач. за ч. 1083/19
27. Михайл Шпакъ	262	1 конь	–	5.000	На расп. окр. нач. за ч. 1083/19
28. Иванъ Васковъ	203	1 телица	–	3.600	На расп. окр. нач. за ч. 1083/19
29. Михайл Бергеръ	199	1 возъ	–	3.000	На расп. окр. нач. за ч. 1083/19
30. Георгій Булеза		1 свиня		2.000	
31. Иванъ Семакъ		1 свиня		1.500	
32. Георгій Марушка		1 свиня		2.000	

Peter Švorc – Ján Lipinský (eds.): Rusíni a Československo (1918 – 1938)

Autori:

Mgr. Michal Falat

PaedDr. Marián Gajdoš, CSc.

Mgr. David Hubený, Ph.D.

PhDr. Stanislav Konečný, CSc.

Doc. Ihor Lichtej, CSc.

Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

PhDr. Juraj Žadanský, CSc.

Recenzenti:

Doc. PhDr. Alexander Duleba, CSc.

PhDr. Peter Kovaľ, PhD.

Grafické spracovanie: Katarína Rybnická, Katkat s. r. o.

Počet strán: 102

1. vydanie, 2018

vysádzané písmom Quercus 10, Stormtype Foundry

© Texty – autori

Vydalo: Združenie inteligencie Rusínov

Bratislava 2018

ISBN: 978 – 80 – 971779 – 9 – 7

Publikácia vyšla s finančnou podporou
Fondu na podporu kultúry národnostných menšín

